

KAREL KAPLAN

MÁM, CO JSEM SI ZASLOUŽIL

**ZPRÁVA
O ZAVRAŽDĚNÍ
RUDOLFA
SLÁNSKÉHO
A SPOL.**

≡ **KNIHA ZLIN**

The background of the cover is a solid dark red. In the center, there is a large, solid red five-pointed star. Below the star, the background transitions to black. Scattered across this black area are several white outlines of chairs, some of which are tilted. A white outline of a person's legs, wearing trousers and shoes, is positioned as if walking or standing on the black surface, with one leg raised as if stepping over the star.

Mám, co jsem si zasloužil

Vyšlo také v tištěné verzi

Objednat můžete na
www.knihazlin.cz
www.albatrosmedia.cz

☰ KNIHA ZLIN

Karel Kaplan

Mám, co jsem si zasloužil – e-kniha
Copyright © Albatros Media a. s., 2022

Všechna práva vyhrazena.
Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu majitelů práv.

ALBATROS **MEDIA**

hot history

KAREL KAPLAN

MÁM, CO JSEM SI ZASLOUŽIL

**ZPRÁVA
O ZAVRAŽDĚNÍ
RUDOLFA
SLÁNSKÉHO
A SPOL.**

„Soudy jsou důležitým nástrojem dělnické třídy v boji proti třídnímu nepříteli. Úkolem lidově demokratického soudnictví je ochraňovat naši socialistickou výstavbu a přispívat k boji za udržení světového míru. jedním z prostředků k plnění těchto úkolů jsou dobře připravené a propagačně správně využitě veřejné procesy, které jednak tvrdě postihují třídního nepřítel, jednak jsou účelnými nástroji k přesvědčování a výchově k zvýšení bdělosti a ostražitosti pracujících. Zvláštní úlohou státních soudů je, aby ukazovaly na spojitost třídních nepřátel uvnitř státu s cizími nepřátelskými agenturami.

Nedostatkem je, že mnohé procesy nemají ještě potřebnou politickou vytříbenost, že se ze souzeného případu nevytěží tolik politického kapitálu, kolik by se vytěžit dalo nebo vytěžit mělo. Dalším nedostatkem je, že mnozí soudcové a prokurátoři v mnohých procesech jsou odkázáni jen na protokoly dodané vyšetřujícími orgány, průkazní materiál nebývá dostatečný, čímž trpí vedení procesu.

Další závadou vyplývající z nedostatku spolupráce jsou uměle konstruované otázkové protokoly, kdy obvinění odpovídají u soudu odpověďmi naučenými vyšetřujícími bezpečnostními orgány. Takové odpovědi jsou nepřesvědčivé a budí spíš dojem divadla než soudního líčení.“

(Ze zprávy pro organizační sekretariát ÚV KSČ ze 14. 5. 1952 o plnění usnesení, jimž se aparátu ÚV KSČ ukládalo zajistit „řádné využití důležitých procesů ve veřejných kampaních výchovy občanstva“)

SLOVO REDAKTORKY

Od prvního vydání této knihy uplynulo právě 30 let – publikace pod původním názvem *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka* vyšla poprvé v nakladatelství Mladá Fronta v roce 1992. Tedy přesně 40 let od konání procesu s vedením tzv. protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským. K tomuto neblahému výročí ji vydáváme v edici Hot History i nyní. V názvu knihy zaznívají, v kontextu velmi příznačná, poslední slova Rudolfa Slánského před popravou. Věřím, že publikace uznávaného badatele v archivních pramenech Karla Kaplana má však stále čím oslovit!

Karel Kaplan za pražského jara zasedl do tzv. Pillerovy komise, která měla znovu přezkoumat politické procesy z padesátých let. Poznání temného pozadí vykonstruovaných politických procesů mu přineslo prozření a naladilo ho vůči režimu značně kriticky. „Jak prohlásíte lidově demokratickou republiku diktaturou proletariátu, tak je to diktatura. A každá diktatura je tvrdá, nesmlouvavá. Tahle byla taky taková. A s nástupem diktatury proletariátu začíná ta vlna nezákonnosti, která se potom stala typickým rysem pouónorových let. Masová nezákonnost. A když to studujete, tak víte, že masová nezákonnost si nevybírá. Nakonec postihuje i ty, kteří ji začínali dělat,“ říká Karel Kaplan právě v odkazu k monstrprocesu s Rudolfem Slánským.

V roce 1976 Karel Kaplan emigroval do Spolkové republiky Německo, přičemž se mu podařilo vyvézt do zahraničí množství tajných archivních materiálů. V exilu tyto materiály zpracoval v publikacích, jimiž zprostředkoval první cenný vhled do represivních mocenských struktur komunistického státu. A jeho práce je stále zásadním pramenem zkoumání a objevování zhoubného a někdy až přízračného konstruování politických procesů. Věřím, že v době, kdy jsou historické reálie bohužel občas zkreslovány, je naší povinností konkrétní dějinná fakta a jejich odkaz předávat dál, mj. v reedicích stěžejních knih literatury tohoto žánru.

I.T., redaktorka knihy

**„SMRT ŘEŠÍ VŠECHNY
PROBLÉMY. KDE
NENÍ ČLOVĚK, NENÍ
PROBLÉM,“ PROHLÁSIL
V DOBĚ PŘÍPRAVY
SOVĚTSKÝCH PROCESŮ
J. V. STALIN.**

ÚVODEM

Politická mapa Evropy se po druhé světové válce od základů změnila. Do jejího osudu stále výrazněji zasahovaly dvě velmoci, jejichž vliv tu byl před válkou nesrovnatelně menší – Spojené státy americké a Sovětský svaz. První byla velmocí neevropskou, druhá Evropě nerozuměla. Sovětský svaz vnesl do evropské politiky řadu rysů, které jí byly zcela cizí. V plném rozsahu je uplatnil v zemích východního bloku. Patřila k nim masová nezákonnost a nezákonné, vykonstruované a vyprovokované politické procesy. Nejdříve sloužily nastolení komunistické moci ve státech sovětské sféry vlivu, poté k prosazování záměrů Moskvy a k upevnění a udržení totalitní nadvlády domácích vedení. Jejimi oběťmi se stali jednak skuteční odpůrci, jednak potenciální a vymyšlení nepřátelé komunistického režimu, ti, kteří se nechtěli podřizovat diktátu moci, ale nakonec i ti, kteří přijímali nový režim s nadějami a sympatiemi a mnoho si od něho slibovali. Věznice plnily tisíce politiků, důstojníků, intelektuálů, duchovních, rolníků, řemeslníků a dělníků. Vlna masové nezákonnosti a politických procesů zcela přirozeně postihla i tvůrce a opory režimu – vysoké komunistické funkcionáře.

Politické procesy poválečného desetiletí představují významnou a tragickou stránku evropské historie. Nejen sovětského bloku, kde přímo zasáhly do životních a osobních osudů většiny obyvatel. Ovlivnily také politický život západní části Evropy. Negativně působily na formování a vliv evropské levice a na utváření vztahu Západu a Východu. Protože v politických procesech se koncentrovaly charakteristické rysy komunistického režimu a byly jeho nejpřesvědčivější vizitkou, nelze bez jejich poznání pochopit ani systém, který je produkoval, ani zachytit obraz poválečné Evropy.

Cílem této knihy je na základě archivních dokumentů a jejich citací popsat, jak se dělal „monstrproces“. Sleduji obě části, z nichž sestává

„výroba“ obdobných procesů: politické motivy a záměry „výrobců“ a „výrobní technologii“. Proces s „vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským“ jsem si vybral z několika důvodů. Za prvé jde o největší politický proces s vysokými komunistickými funkcionáři v poválečné Evropě. Zřetelně se v něm promítaly velmocenské zájmy Moskvy a její přímé zásahy, to za druhé. Za třetí: tento proces postihoval příslušníky mocenské špičky, z nichž mnozí budovali, nebo aspoň znali mechanismus výroby politických procesů. A konečně, o podrobnostech tohoto procesu víme až dosud nejvíce a máme k dispozici nejvíc dokumentů. Pocházejí především z Archivu ÚV KSČ v Praze. Rehabilitací politických procesů s vysokými komunistickými funkcionáři se zabývaly celkem čtyři komise ÚV KSČ. Shromáždily rozsáhlý dokumentační materiál, uskutečnily řadu rozhovorů, vypracovaly studie a závěrečné zprávy. To vše bylo v Archivu ÚV KSČ zahrnuto do tajného fondu Politické procesy. Jde o materiály komise z let 1955 až 1957 (tzv. Barákovy, ve skutečnosti komise dvě – A a C – odkazy na ni jsou dále označeny Komise I/I a I/II), o materiály komise z let 1962 až 1963 (tzv. Kolderovy, Komise II), o komisi z let 1968-1969 (tzv. Pillerova, Komise III) a o komisi z roku 1963, zabývající se procesem s tzv. slovenskými buržoazními nacionalisty (tzv. komise v Barnabítkách). Ve fondu Politické procesy se nacházejí rozsáhlé vyšetřovací svazky ministerstva vnitra, pořízené bezpečností (označené MV + jméno). Mnohé dokumenty, zejména ty z let 1948 až 1950, jsou v tzv. Švábově archivu, který je součástí Archivu ÚV KSČ. Zpráva Pillerovy komise byla vydána v několika jazycích, zpráva Kolderovy komise německy (*Pervertierte Justiz*, Vídeň 1970).

Už v polovině padesátých let jsem se zabýval poválečnou historií Československa. Bylo mi umožněno studovat v archivech ÚV KSČ, ovšem jen omezený okruh uložených materiálů. Tato možnost se značně rozšířila, když jsem v roce 1960 nastoupil místo konzultanta pro historii v sekretariátu ÚV KSČ. Jako pracovník aparátu ÚV KSČ jsem mohl pět let studovat ve všech fondech uložených v Archivu ÚV KSČ

kromě fondů týkajících se politických procesů a fondů mimořádně tajných. Nejdůležitější z přístupných fondů byly fondy ústředních stranických orgánů, především materiály ze schůzí předsednictva či politického byra ÚV KSČ. Při studiu v archivech ÚV KSČ jsem se setkával s dokumenty, které se přímo i nepřímo vztahovaly k politickým procesům poloviny padesátých let, zejména s vysokými komunistickými funkcionáři. Avšak ke studiu přímo zaměřenému k těmto otázkám jsem se dostal až v roce 1963, a hlavně v letech 1968–1969. V prvním případě jako vedoucí jedné pracovní skupiny, která zpracovávala podklady pro komisi ÚV KSČ prověřující oprávněnost obvinění slovenských politiků z buržoazního nacionalismu, tzv. komise v Barnabítkách. V druhém případě jako člen a tajemník komise pro dokončení stranické rehabilitace, kterou v dubnu 1968 ustavil ústřední výbor KSČ.

Od roku 1963 mne neopouštěl úmysl napsat knihu, která by ukázala, jak se rodí a vyrábí velký politický proces. Vzhledem ke znalosti matérie o procesu „Slánský a spol.“ jsem se dvakrát pokusil splnit svůj záměr. V roce 1968 po zveřejnění studie v časopise *Nová mysl* jsem napsal první rukopis o tomto procesu; byl již vytištěn, avšak vedení KSČ na své první schůzi po výměně Dubčeka Husákem ve funkci šéfa strany v dubnu 1969 nařídilo tisk zničit a sazbu rozmetat. V roce 1970, krátce po propuštění z Historického ústavu a potom, co mi bylo zakázáno pracovat na historických pracovištích, jsem zpracoval několik dalších studií o přípravě procesu. Část z nich vyšla v Československu jako publikace samizdatu. Po svém příchodu do NSR jsem se koncem sedmdesátých let konečně dostal k tomu, realizovat svůj dávný úmysl. Vznikla kniha, kterou dostává čtenář do ruky.

Zejména pro nedostatek prostoru chybí v knize analýza opodstatněnosti tzv. trestných činů odsouzených. Jednoznačně lze konstatovat, že všechny byly buď zcela vykonstruovány, nebo se tu beztrestné činy a politické chyby kvalifikovaly jako zločiny. Tyto skutečnosti se staly zcela zřejmými po výpovědích učiněných v letech 1955 až 1956 například vyšetřovatelem Bohumilem Doubkem, vězni Arturem

Londonem, Leopoldem Hofmanem, Josefem Smrkovským a po odvolání svědeckých výpovědí Josefem Vondráčkem, Marií Švermovou, Pavlem Reimanem a dalšími. Všechny oběti procesů byly plně soudně rehabilitovány až v roce 1963.

Nakonec vlastní vyznání: tato kniha by nemohla spatřit světlo světa bez studií, které vypracovali moji spolupracovníci ve zmíněné třetí rehabilitační komisi ÚV KSC. Z vděčnosti a na památku naší tehdejší spolupráce jim tuto knihu připisuji.

Karel Kaplan
Mnichov 1987

I. HON NA ČARODĚJNICE

JUGOSLÁVSKÝ PROBLÉM

Září 1947. Po nepoužívané a zatarasené silnici se pohybovalo směrem k polským hranicím několik automobilů. Posádka prvního, vojenského, odklízela zátaras, v dalších dvou odjížděla utajenou silnicí na utajenou schůzku do polského lázeňského městečka Sklářská Poremba československá delegace. V jejím čele byl generální tajemník komunistické strany Československa Rudolf Slánský. Měla se spolu s dalšími osmi delegacemi Bulharska, Francie, Itálie, Polska, Maďarska, Jugoslávie, Rumunska a Sovětského svazu zúčastnit ustavující schůze Informačního byra komunistických stran ve dnech 22. až 26. září 1947.

Na založení Informbyra naléhala Moskva. Ve svých zahraničně politických plánech mu přisuzovala důležitou roli. Informbyro mělo přispět k obnově jednoty komunistického hnutí a k jeho úplné podřízenosti Moskvě, odsoudit dosud propagovanou tezi o národní, demokratické cestě jednotlivých zemí k socialismu a stát se nástrojem při formování sovětského mocenského bloku. Při zrodu Informbyra se angažovala i Jugoslávie. Její delegace, Eduard Kardelj a Milovan Djilas, zvláště energicky vyzývala k boji proti planým iluzím o parlamentní cestě k socialismu a nejostřeji útočila proti politice francouzské a italské komunistické strany. V tomto smyslu předčila dokonce i tvrdé odsudky sovětské delegace, které zazněly v hlavním referátu Andreje Ždanova i v polemice Georgije Malenkova. O poslání a pravidlech vnitřního uspořádání rodící se organizace příslušelo hovořit s představiteli hostitelské strany. Generální tajemník Polské sjednocené dělnické strany, Władisław Gomułka, zdůrazňoval, že Informbyro „má sloužit toliko výměně informací a koordinaci akcí po předchozí dohodě zúčastněných stran“.^{1/}

28. červen 1948. Slánský informuje vedení československé komunistické strany o druhém zasedání Informbyra v Bukurešti, které skončilo před dvěma dny a jehož usnesení už bylo zveřejněno. Na pořadu schůze byla kritika jugoslávské komunistické strany. Účastníci však marně čekali na jugoslávskou delegaci. Bělehrad odmítl zúčastnit se tohoto naaranžovaného soudu, kde by se jugoslávští komunisté nemohli hájit a o jehož výsledku bylo už předem rozhodnuto. Soud se konal bez obžalovaného a přichystaný rozsudek byl vynesen: neblaze proslulou rezolucí o nacionalistických chybách vedení KS Jugoslavie.²⁷

Zatracení jugoslávského komunistického vedení na druhé schůzi Informbyra předcházela korespondence mezi Moskvou a Bělehradem. Výměna dopisů obsahovala Stalinovy kritiky a četná podezření ze strany Moskvy, Titovy obhajoby, vyvrácení pomluv a nesprávných či nepřesných informací. Hlubší a skutečná příčina sporu se skrývala v pozadí – byly to velmocenské zájmy a záměry Moskvy. Od podzimu roku 1947, konkrétně od vyhlášení Marshallova plánu, se Moskva rozhodla zformovat vlastní mocenský blok v Evropě jako útvar řízený jedním směrem a z jednoho, moskevského centra.

Znamenalo to bezvýhradné a totální podřízení všech států východního bloku Moskvě a bezvýhradnou poslušnost vedení komunistických stran ve vztahu ke Kremlu, který si osoboval právo zasahovat nejen do vnitřních záležitostí jednotlivých komunistických stran, ale i do vnitřních záležitostí států, kde od této doby měli rozhodovat sovětský velvyslanec a sovětsí poradci. Šlo v podstatě o obnovení praktik Komunistické internacionály, zrušené v roce 1943.

V Jugoslávii narazily záměry Moskvy na odpor. Její vedoucí činitelé se nechtěli vzdát svého mocenského monopolu nebo jeho hlavních atributů a odmítli hrát roli poslušných loutek. Velmocenským zájmům Moskvy navíc odporovala zahraničně politická iniciativa Jugoslavie, kterou ještě v druhé polovině roku 1947 Sověti vítali. Najednou těžce nesli Titovu velkou autoritu, které se těšil v zemích střední a východní Evropy. V proklamacích o přípravách balkánské federace a albánsko-jugoslávské unie viděli přímé ohrožení svých snah

Sovětská bezpečnost, ovládaná Lavrentijem Berijou, se významně podílela na přípravě sporu SSSR s Jugoslávií. Sám Stalin určoval svůj postup do značné míry podle zpravodajských informací „opatřovaných“ a záměrně zkreslovaných Berijovým aparátem. (Na fotografii je Berija se Stalinovou dcerou Světlanou na klíně ještě před válkou, v pozadí Stalin.)

seskupit velmocenský blok podle svých vlastních představ. Hlavně v tomto bodě kořenila příčina Stalinova zákroku proti jugoslávskému vedení. V Molotovově obhajobě tehdejšího postupu v roce 1955 je právě tento motiv nejvíc patrný:

„Je rovněž znám pokus soudruha Tita vyzvednout myšlenku vytvoření balkánské federace s centrem v Bělehradě. Přitom se jugoslávští představitelé snažili vzít do rukou vedení federace. Na začátku roku 1948 jsme vystoupili proti tomuto plánu, směřujícímu k odtržení balkánských států od Sovětského svazu.

Není možno zapomínat také na to, že vystoupení KSSS a potom i ostatních komunistických stran proti nacionalismu jugoslávských vedoucích činitelů pomohlo ještě víc upevnit řady komunistických stran v celém světě a především v zemích lidových demokracií. Nacionalistické kolísání bylo i v jiných komunistických stranách.

Odsouzení nacionalistických názorů jugoslávských vedoucích činitelů bylo tedy zcela nutné. Tyto názory ne náhodou nabyly

Josip Broz Tito byl kontroverzní politickou osobností. Jeho roztržky se Stalinem a SSSR využili Sověti k likvidaci tzv. nacionalistů ve vedení komunistických stran zemí východního bloku.

nepřátelského charakteru vůči Sovětskému svazu. Tím bylo pouze potvrzeno, že ve svém základě jde o buržoazní antikomunistické názory.“³¹

První Stalinovy dopisy do Bělehradu měly Tita a jeho stoupence varovat a přinutit je k poslušnosti, k přiznání oprávněnosti sovětských výtek a kritik. Ale stalo se něco, na co nebyli v Kremlu zvyklí. Už dlouho neznali neposlušnost ve vlastních, komunistických řadách. Byli překvapeni, když místo ponížené sebekritiky obdrželi polemickou odpověď, vyvracející falešná obvinění. A další výměna dopisů jen potvrzovala, že Bělehrad kapitulovat nebude. Sovětské vedení pozorovalo, jak zdánlivě nepatrné spory dostávají pro ně hrozivou podobu. Skutečné příčiny sporu ustupovaly do pozadí a nebezpečnou se stávala už sama Titova neposlušnost, neboť každá neposlušnost je nakažlivá. Kreml se rozhodl k dalšímu kroku – svůj konflikt s jugoslávským vedením zmezinárodnil, učinil z něj spor světového komunistického hnutí s Jugoslávií. Zpočátku jen v rámci Informbyra. Od jara 1948

dostávala vedení komunistických stran, které byly členy Informbyra, kopie dopisů vyměňovaných mezi Stalinem a Titem. Zmezinárodněním sporu se měl nejen znásobit tlak na Jugoslávce, ale šlo i o to, zastrašit vedoucí funkcionáře zemí celého sovětského bloku, předvést jim, jaké by byly následky jejich případné neposlušnosti, která už dostala politický název – nacionalismus.

Jeden záměr se do značné míry podařil. Podřízenost vedoucích činitelů komunistických stran v lidových demokraciích Moskvě se stala totální. Poslouchali sovětské velvyslance a poradce teď už bezvýhradně a měli strach, aby se s nimi nedostali do rozporu. Předseda Komunistické strany Československa a prezident republiky Klement Gottwald si v soukromí stěžoval na nepřístojné chování sovětského velvyslance M. A. Silina. „A nemohu nic říci,“ dodával, „protože by hned z člověka udělali titovce – tam to přece také začalo s velvyslancem.“^{4/}

Druhý záměr, zlikvidovat jugoslávský odpor společným tlakem na Bělehrad, se však minul účinkem. S očekávanou kapitulací Jugoslávčů to vypadalo čím dál hůř. A tak v propočtech Moskvy stále silněji vystupovala druhá varianta řešení sporu: jestliže nelze vzpurné vedení donutit k poslušnosti, je nutno je vyměnit. Autoři plánu počítali s několika etapami realizace. První dvě popsal J. V. Stalin 14. července 1948 v odpovědi na Gottwaldův dopis, v němž dotyčný žádal, aby Titovo vedení bylo co nejdříve odstraněno.

„Zpráva na mne udělala dojem,“ píše Stalin, „že Vy počítáte s poražením Tita a jeho skupiny na sjezdu Komunistické strany Jugoslávie.

Musím Vám říci, že my, Moskvané, nepočítáme a nepočítali jsme s tak brzkým poražením Titovy skupiny. Naším cílem bylo v první etapě izolovat jugoslávské vedoucí v očích jiných komunistických stran a odhalit jejich šejdířské machinace. Tohoto cíle jsme dosáhli. V dalším období půjde o postupné odpoutávání stranicko-marxistických skupin jugoslávské komunistické strany od Tita a jeho skupiny. K tomu je třeba času a umět vyčkávat. Vám, jak je vidět, se nedostává trpělivosti. Ale já Vám radím obrnit se trpělivostí, poněvadž není pochyb, že vítězství marx-leninismu v Jugoslávii za nějaký čas přijde.“^{5/}

Když Stalin psal o dosaženém cíli, měl na mysli výsledky a ohlas druhého zasedání Informbyra v červnu 1948 v Bukurešti. S rezolucí odsuzující jugoslávské stranické vedení a nacionalismus jako protisovětskou ideologii souhlasily tehdy všechny evropské komunistické strany, kromě jugoslávské. Zasedání mělo, možno říci, dramatický průběh. O kritickém bodu schůze referoval, jak už jsme uvedli, ve vedení československé komunistické strany Rudolf Slánský.

„Po svolání porady Informačního byra jsme čekali dva dny na příjezd jugoslávského vedoucího. Přišla odpověď, že obvinění proti KS Jugoslávie byla vznesena na základě jednostranných informací, že to jsou pomluvy, že KS Jugoslávie byla odsouzena předem. Byla v nerovnoprávném postavení. Proto účast na poradě odřekla a nedostavila se.“^{6/}

Oprávněně odmítnutí Jugoslávců chápali účastníci schůze nejen jako vrchol neposlušnosti, ale dokonce jako zradu. V tomto smyslu také jejich „troufalost“ klasifikovali:

„Na první poradě Informbyra,“ řekl Slánský, „kdy byly projednávány otázky italské a francouzské komunistické strany a tyto podrobeny kritice, nejvíce kritizovali právě zástupci Jugoslávie... Bylo jasné, že vedoucí KS Jugoslávie (nyní) nechtějí jednat. Proto postup KS Jugoslávie byl hodnocen jako zrada na mezinárodní solidaritě, opuštění jednotné socialistické fronty, přechod k měšťáckému nacionalismu.“^{7/}

V červnu 1948 přešel sovětsko-jugoslávský spor v otevřený konflikt mezinárodního komunistického hnutí s Jugoslávií. Plán Moskvy na zformování prosovětských skupin jugoslávských komunistů, které svrhnou Titovo vedení, se brzy ukázal jako nereálný. Naopak, jednota vedení a jugoslávského lidu se upevnila, a to na protistalinské základně. Tito nebyl sesazen, a tak nastoupila dlouhá „poziční válka“, rozpoutaná ostatními komunistickými stranami. Používaly všech prostředků boje, politického a ekonomického nátlaku, provokací a špinavých pomluv jugoslávských komunistů. Tato válka skončila až v roce 1955, dva roky po Stalinově smrti, a to neúspěchem Moskvy.

Jugoslávský konflikt byl přímým důsledkem záměrů zahraniční politiky Moskvy, konkrétně formování sovětského mocenského bloku.

*„Fašistický provokatér Tito
v úloze ‚mírotvůrce‘...“
(dobová karikatura)*

Velmi silně poznamenal komunistické hnutí, a zvláště těžce a tragicky postihl země sovětské mocenské sféry. Dirigenti v Kremlu rozvíjeli protijugoslávské tažení podle zásad určených zhrzenými velmocenskými choutkami Sovětů a ideovým odkazem Kominterny, v němž je zakotveno, že největším nepřítelem je neposlušný ve vlastních řadách. Evropské komunistické hnutí stupňovalo protijugoslávské štvánice a šířilo je do všech oblastí. Zvláště se činily strany zemí sovětského bloku. Zpřetrhaly všechny dosavadní politické a hospodářské styky s Jugoslávií bez ohledu na vlastní ztráty. Vedly rozsáhlé kampaně proti vlastním nacionalistům a titovcům. Při těchto útocích si skupiny komunistů mezi sebou vyřizovaly vlastní účty a ukájely své vlastní mocenské choutky.

Mimořádně důležitá a tragická byla policejní stránka konfliktu. Sovětská bezpečnost, ovládaná Berijou, se významně podílela už na přípravě sporu. Sám Stalin a ti, co ho obklopovali, určovali svůj postup do značné míry podle zpravodajských informací „opatřovaných“ a záměrně zkreslovaných Berijovým aparátem.^{8/} Moskevská

centrála bezpečnosti podněcovala napětí v sovětsko-jugoslávských vztazích a od podzimu 1948 se její aktivita napřela směrem, který posunoval jugoslávský problém do zcela jiné polohy. Považovala za svůj úkol vlastními způsoby a prostředky prokázat správnost rezoluce Informbyra o Jugoslávii a její vedoucí představitele představit světu jako organizátory mezinárodního komplotu proti Sovětskému svazu a jeho spojencům. A tak se postupně zrodila myšlenka na výrobu a „odhalení“ velkého mezinárodního protisovětského spiknutí s centrem v Bělehradě a na konstrukci mezinárodního politického monstrprocesu s protijugoslávským zaměřením.

POLSKO

Jakmile dostali představitelé stran Informbyra první Stalinův dopis Titovi, začali se i oni činit. Je těžké určit hlavní důvod jejich iniciativy. Chtěli se jako poslušní a zkušení žáci Kominterny zavděčit Moskvě a objevit vlastního nacionalistu? Nebo se chopili příležitosti, aby pod rouškou boje proti nacionalismu vyřídili své odpůrce? Nebo je poháněl strach? Věděli už tehdy, že nacionalismus musí i u nich vydat svou oběť, a postupovali proto podle jednoduché mocenské kalkulace: nebude-li obětí někdo jiný, mohu jí být já sám?

Začalo to v Rumunsku. Už v březnu 1948 zbavilo komunistické vedení všech funkcí ministra spravedlnosti Lukretina Patrascana a již za měsíc byl obviněn z nacionalismu a zatčen. Ale teprve po šesti letech zinscenovali Rumuni proces, jehož výsledkem byla Patrascanova politická vražda.

Následovalo Polsko. Zde úder mířil příliš vysoko – na generálního tajemníka komunistické strany a místopředsedu vlády Gomułku. V té době to byl jediný tak vysoký funkcionář sovětském bloku, jehož názory se zcela neshodovaly s Moskvou nebo s Informbyrem, nebo s názory členů vedení vlastní strany. Navíc byl jediným šéfem komunistické strany zemích sovětské sféry (kromě Albánie), který nestrávil

druhou světovou válku v moskevském exilu, ale působil na domácí půdě. Byl tedy hned z několika důvodů vhodným objektem v tažení proti nacionalismu.

Gomuškův politický i soukromý život od jara 1948, kdy byl poprvé kritizován, do července 1951, kdy byl zatčen, se podobal vlnobítí, přesněji vzednutí tří vin.

Názny prvních neshod mezi Gomuškou a ostatními členy Informbyra se projeví už na ustavující schůzi tohoto orgánu. Jak se v budoucnosti ukázalo, Gomuška tu formuloval cíle polské komunistické strany tak, že se dostal do rozporu s pozdějším duchem rezoluce Informbyra.

„Nízká úroveň naší zemědělské produkce a výroby průmyslových předmětů široké spotřeby,“ říká Gomuška, „si nutně vyžaduje, a v jistém smyslu dokonce činí žádoucím, aby se v určitých podmínkách a mezích rozvíjela zámožná hospodářství na venkově, řemeslné a soukromé podniky ve městech.“^{9/}

Také k hodnocení mezinárodní situace přednesené Ždanovem měl Gomuška jisté výhrady, které později polské stranické vedení kvalifikovalo jako kolísání. V dubnu a v květnu 1948, v době výměny dopisů mezi Stalinem a Titem, poněkud odlišně než Moskva posuzoval spor s Jugoslávií. Později to bylo označeno za „shovívavý poměr k vedení KS Jugoslávie“.^{10/}

Tyto Gomuškovy „odchylky“ se staly předmětem kritiky až dodatečně, v srpnu a září 1948. Jinak tomu bylo s jeho referátem na schůzi ústředního výboru strany 3. června 1948. Gomuška se v něm zabýval ideologickou a organizační přípravou sjednocení polské socialistické a komunistické strany. A tehdy ho členové ústředního výboru a politbyra poprvé kritizovali za „ideologickou kapitulaci před nacionalistickými tradicemi Polské strany socialistické“. Nejdříve se bránil, ale nakonec některé části kritiky přijal.

Ze všech těchto ran se ale brzy vzpamatoval. 15. června obdrželi členové politbyra jeho dopis, v němž hájil obsah svého referátu, popřel svou sebekritiku a naopak uváděl výhrady vůči rezoluci politbyra přijaté k jeho referátu. Nevzdali se však ani členové politbyra, které

povzbuzovaly stupňující se útoky z Moskvy proti „nacionalismu Jugoslávčů“. Přešli do protiútoků a jejich kritika byla teď prudší než dosud. Gomuška si vyžádal den na rozmyšlenou a poté na schůzi politbyra opět přiznal oprávněnost kritiky svého referátu, odvolal svůj dopis z 15. června, začal uvažovat o možnosti rezignace a požádal o zdravotní dovolenou.^{“11/}

Po měsíční přestávce se dalo do pohybu druhé kolo tažení proti Gomuškovi. Dosavadní rozpory a mocenský zápas ve vedení už dostaly ideologickou nálepkou nacionalismu. Bezprostřední příčinou toho, že se jeho případ začal rychle rozvíjet, byl jednak Gomuškov úmysl zůstat ve funkci šéfa strany a jednak jeho výhrady k některým částem rezoluce Informbyra, zejména ke kolektivizaci zemědělství. Na schůzi politbyra 12. srpna sice tvrdil, že „názorové rozdíly mezi ním a Informbyrem jsou charakteru výlučně technického“, ale i v nich viděli v Moskvě, jak později uváděl Molotov, vážné kolísání.^{“12/}

Během deseti dnů, 18. až 28. srpna, zasedalo politické byro polské strany několikrát a zabývalo se přípravou zasedání ústředního výboru, zejména referátem a rezolucí nazvanou pak *O záležitostech pravicové a nacionalistické úchyly ve vedení strany, o jejich příčinách a způsobech překonávání*. Rezoluce, v níž byl Gomuška označen za nositele úchyly, byla předložena politbyru bez jeho vědomí, tj. za zády generálního tajemníka. Odmítl obvinění, bránil se, útočil proti kritikům a oficiálně oznámil, „že pro stranu bude nejlépe, když i nadále zůstane ve vedoucí funkci ve straně“. Narazil na tvrdý odpor. Členové politbyra jako jeden muž stanuli proti němu, a opření o moskevský vítr, nabyli na komunistické funkcionáře nezvyklé odvahy k boji proti Prvnímu ve straně. Také byli rádi, že našli oběť nacionalismu, a důrazně od Gomušky vyžadovali přiznání. Gomuška pod ostrým tlakem ustoupil a provedl sebekritiku i na schůzi ústředního výboru. Také s textem připravované rezoluce byl srozuměn – až na pátý bod, kde se hovořilo o jeho chybách a kolísání už v době okupace.

Ústřední výbor zasedal od 31. srpna do 3. září 1948. Referát o pravicové a nacionalistické úchyly ve vedení strany přednesl Bolesław

Bierut. Obvinění obsažená v referátě i v rezoluci ÚV byla fakticky rezolucí Informbyra o KS Jugoslávie přizpůsobenou polským poměrům. Dominovala snaha prokázat Gomułkovi, že usiloval o narušení polsko-sovětského vztahu a spolupráce obou komunistických stran. Gomułka už poněkolikáté provedl sebekritiku, opět přiznal všechny chyby, které mu vytýkaly referát i rezoluce. Politbyro i ústřední výbor sebekritiku přijaly a zdálo se, že případ Gomułkova nacionalismu je ukončen. Tuto naději vyslovil i sám Gomułka, když řekl: „Krise, která vznikla ve straně na základě rozdílných ideologických názorů mezi námi a vedením, náleží dnes již minulosti... stanovisko, které jsem zaujímal v zásadních politických otázkách, bylo falešné a protimarxistické a vytvářelo nebezpečí pravicového nacionalistického odklonu ve straně. Toto nebezpečí bylo ve vedení strany zažehnáno a likvidováno.“

Ale i tak byl Gomułka zbaven funkce generálního tajemníka a člena politbyra. V lednu 1949 odešel z vlády. Zůstal však členem ústředního výboru, což potvrdil i sjezd strany v prosinci roku 1948.^{13/}

Generálním tajemníkem strany se stal Bolesław Bierut, kterého politbyro 28. srpna formálně požádalo, aby jako zkušený funkcionář převzal tuto nejvyšší funkci. Bierut působil před druhou světovou válkou a během ní v SSSR, mimo jiné i jako vyšetřovatel NKVD pod jménem Orlov.

Ještě celý jeden rok se Gomułkův případ udržoval v poloze ideologické úchyvky a politické chyby. Tomu odpovídal i způsob řešení: Gomułka provedl sebekritiku a odešel z funkce. V listopadu 1949 se však zvedla třetí vina represí a dala Gomułkově případu nový rozměr. Podnětem se stal Rajkův proces v Budapešti, konstruovaný proti jugoslávskému vedení jako organizátoru protisovětského spiknutí. Ústřední výbor polské komunistické strany vyvodil (11.–13. listopadu 1949) z Rajkova procesu vlastní závěry:

„Fakta o zločinné diverzi imperialistických agentur, odhalené v Rajkově procesu, mají všeobecný mezinárodní charakter, a již proto nesmějí být podceňovány. Avšak postačí o něco pronikavěji rozebrat

naše specifické polské podmínky, abychom došli k závěru, že nebezpečí špionážní, sabotážní, spiklenecké, teroristické a každé jiné diverze má u nás i objektivní a subjektivní základ hlubší než jinde.“

Bierut pak postupuje ke konkrétům. Hovří o údajných předválečných agentech polské bezpečnosti, kteří po válce pronikli do vysokých funkcí v komunistické straně i ve státě. Někteří byli odhaleni a uvězněni, ale nikdo neví, kolik jich ještě působí na svobodě. Ba co víc, Bierut rýsuje čáru přímé souvislosti mezi nacionálně pravicovou úchylnou z roku 1948 a trestuhodnou kádrovou a politickou prací Władysława Gomułky, Zenona Kliszky a Mariana Spychalského.^{14/}

V této chvíli se politická úchylna změnila v trestní záležitost. Gomułka sám rozhodně odmítl obvinění, že záměrně rozmisťoval údajné agenty do stranických a vládních funkcí, a z toho, že by už za války zaujímal nesprávné postoje. Protestoval proti tomu, aby byl spojován s Titem, neboť „můj postoj a postoj Titův byly dvě různé pozice, nemající nic společného, pokud jde o vztah k SSSR, pokud jde o vztah k VKS(b)“. Zároveň revidoval svůj dřívější názor na jugoslávský případ: „I já se dnes dívám jinak na titovskou záležitost.“ Uvedl, že Rajkův proces ho definitivně zbavil všech dřívějších pochybností a že v mnohem ostřejším světle a „s celou jasností vidím, že nacionalismus je živnou půdou imperialismu“.^{15/}

Ale ani upřímné nebo ze strachu pronesené sebekritiky nemohly zabránit tomu, aby se případ nevyvíjel k tragickému vyvrcholení. A sebekritická doznání neexistujících chyb pouze dokazovala, že se ten posun děl s vědomím a za pomoci obětí samých. Ony samy se podílely na přípravě příznivé půdy, odkud vzklíčila otázka vhozená Bierutem do řad členů ústředního výboru:

„Je však možno mlčet ve chvíli, kdy se Bělehrad stal centrem imperialistické diverze v protiimperialistickém táboře? Vždyť přece pravicově nacionalistická skupina se pokoušela vytáhnout na pomoc titovcům! Vždyť přece titovci na oplátku počítali s touto skupinou v Polsku.“

Gomułka, Kliszko, Spychalski byli vyloučeni z ústředního výboru a zbaveni práva zastávat jakékoli stranické funkce. Spychalski byl

Władysław Gomułka byl jediným šéfem komunistické strany zemích sovětské sféry (kromě Albánie), který nestrávil druhou světovou válku v moskevském exilu, ale působil na domácí půdě. Byl tedy na přelomu čtyřicátých a padesátých let vhodným objektem v tažení proti nacionalismu. Byl sice vyloučen ze strany, ale – na rozdíl od jiných funkcionářů – toto období přežil a po roce 1956 se vrátil do strany i do vysoké politiky. (Na fotografii z roku 1958 druhý zleva.)

následujícího roku zatčen a stihl ho stejný osud jako Gomułku, kterého internovali ve vile polské bezpečnosti. Ve vězení se ocitl i Kliszko. 31. prosince 1951 vydal parlament Gomułku a Spychalského soudu pro podezření z protistátní činnosti, která měla být předmětem politického procesu. Přestože polská bezpečnost hledala materiály proti Gomułkovi všude, Československo nevyjímajíc, k procesu nedošlo. 21. dubna 1955 byl Gomułka propuštěn na svobodu a později i Kliszko a Spychalski.^{16/}

Nabízí se otázka, proč tažení proti nacionalismu v Polsku nevyvrcholilo velkým procesem, když už v listopadu 1949 se objevily první náznaky přípravné fáze? Hlavním důvodem bude především

skutečnost, že Gomulkovy chyby byly kvalifikovány jako trestná věc teprve až v důsledku Rajkova procesu. A „výroba“ dalšího procesu by byla trvala nejméně ještě půl roku, ale to už Moskva ztrácela zájem o další protijugoslávsky zaměřený proces s vysokými komunistickými funkcionáři. Ani potom stranické orgány nerozšířily Gomulkovo obvinění o „další zločiny“. Takže polská bezpečnost i sovětsí poradci postrádali podněty k tomu, vytvořit takovou politickou koncepci procesu, která by svým významem odpovídala funkci generálního tajemníka. Dlouho tápali ve slepé uličce, tak dlouho, až v zemích sovětského bloku začaly rehabilitace obětí politických procesů z poloviny padesátých let. Nezbyvalo než Gomulku a jeho druhy propustit ze čtyřleté vyšetřovací vazby.

ALBÁNIE

Albánsko-jugoslávské svazky po druhé světové válce byly tak úzké a mnohostranné, že každá významnější událost v Jugoslávii či událost, která se týkala Jugoslávie, nemohla zůstat bez důsledku v životě malého, ani ne dvoumilionového sousedního národa. Už 9. července 1946 uzavřely oba státy spojeneckou smlouvu a později několik hospodářských dohod, jimiž zaváděly celní unii, upravovaly vztahy měn, ustavovaly smíšené výrobní společnosti, společnou banku, smíšený výbor pro hospodářskou spolupráci. Jugoslávie poskytla Albánii velký úvěr. A nedá se říci, že v Bělehradě přijali s nadšením rozsáhlou hospodářskou dohodu sovětsko-albánskou z roku 1947.^{17/}

Moskva zpočátku vychvalovala albánsko-jugoslávskou spolupráci a dávala ji za příklad. Ještě v lednu 1948 sovětský vládní list *Izvestija* napsal: „Rozhodující význam v utužení úzké soudružské spolupráce mezi Albánií a Jugoslávií měla skutečnost, že obě země jsou státy nového typu, lidově demokratické republiky. To mělo pronikavý vliv i na charakter jejich vztahů. Místo starých imperialistických vztahů... jsou tvořeny nové formy spolupráce, založené na plné rovnoprávnosti

svrchovaných národů s cílem podpořit prostřednictvím vzájemné neobecké pomoci co nejrychlejší obnovu a povznesení životní úrovně pracujících.“^{18/}

Za několik dní toto stanovisko v Moskvě změnili. Když vůdce bulharských komunistů Jiří Dimitrov veřejně vyslovil myšlenku, že by bylo účelné vytvořit postupně federaci států střední a jihovýchodní Evropy, sovětská tisková agentura v oficiálním prohlášení z 28. ledna 1948 rozhodně odmítla všechny federativní projekty a snahy. Moskva v nich spatřovala záměrný odpor proti formování svého mocenského bloku. Dva měsíce nato vyvolala silný sovětský odpor a značně posílila Stalinovu nedůvěru vůči Titovi jugoslávská snaha posílit svůj vliv v Albánii uplatněním spolupráce i ve vojenské oblasti. Příčinou byla nabídka Bělehradu, že s ohledem na zostření mezinárodní situace přesune jednu jugoslávskou vojenskou divizi na území Albánie. O ohlasu tohoto úmyslu v Moskvě se dovídáme z protokolů schůze ÚV KSSS v červenci 1955. Chruščov řekl: „Vezměme otázku nacionalistických chyb v KS Jugoslávie. Jak jsem již řekl, byly chyby a tendence takového druhu. Stačí například uvést snahu Jugoslávie vzít pod svou kontrolu Albánii. Jugoslávští vedoucí bez dorozumění se Sovětským svazem se rozhodli poslat do Albánie svou divizi. Když jim bylo dáno na vědomí, že takový krok vyvolá mezinárodní komplikace, urazili se.“ K témuž problému řekl v diskusním příspěvku N. A. Bulganin: „V tu dobu přišlo sdělení z Albánie, že se Tito rozhodl přesunout do Albánie divizi a nezeptat se na to Stalina. To ještě přililo oleje do ohně.“^{19/}

Také v Tiraně doznává postoj k albánsko-jugoslávskému spojení náhlou změnu. Ještě 1. ledna 1948 v projevu k národu řekl předseda vlády Enver Hodža: „Naše přátelství s pevným obráncem míru, svobody a demokracie v celém světě, Sovětským svazem, v jehož čele je geniální, veliký Stalin, nejdražší a nejmilovanější přítel našeho národa, stalo se ještě pevnějším a hlubším. S hrdinnými národy nové Jugoslávie maršála Tita, učiteli svobody, nezávislosti a suverenity našeho národa a všech ostatních balkánských národů, jsme svázáni neporušitelným bratrstvím, které naší zemi zabezpečilo šlechetnou

Do čela prosovětské a protititovské skupiny v Albánii se postavil v roce 1948 Enver Hodža. Spor s příznivci Tita využil k posílení svého monopolu moci.

a bratrskou pomoc jak za války, tak i nyní, při všestranné obnově naší země.“^{20/}

Za půl roku, po rezoluci Informbyra o KS Jugoslávie, týž Hodža říká: „Svou politiku kolonizace Albánie zahájila Titova klika poskytnutím zotročující půjčky. Albánie měla pracovat na Jugoslávii pod vedením Bělehradu. Hospodářským nátlakem donutila Titova skupina Albánii zrušit celní hranice a pokusila se vzít do svých rukou všechny albánské doly, zatímco Titův agent Savo Zlatic v poslední době svého pobytu v Albánii dospěl tak daleko, že navrhl zřídit mezi Jugoslávií a Albánií takové vzájemné vztahy, jaké existují a praktikují se mezi zeměmi Beneluxu.“^{21/}

V novoročním projevu 1948 vyvažuje Hodža vztah Albánie k Sovětskému svazu ještě vztahem k Jugoslávii. Není to náhoda. Ve vedení Komunistické strany Albánie probíhal už delší dobu spor o prioritu Sovětského svazu, či Jugoslávie v hospodářských vztazích, o jejich vliv na vnitropolitický život i na zahraničně politickou orientaci Albánie.

Hlavním představitelem prosovětského směru ve vedení byl Nako Spira, nepřímo i Enver Hodža a Mehmed Šehu. Jugoslávský směr prosazoval generální tajemník ústředního výboru strany, náměstek předsedy vlády a ministr vnitra Koči Dzodze a také Pandi Kristo. Dzodze koncem roku 1947 obhajoval „jugoslávské priority“ a 7. prosince spolu s Kristem napadl Spiru za nedostatečnou podporu spolupráce s Jugoslávií. Poté byl albánsko-jugoslávský vztah několikrát projednáván na schůzích politbyra v Tiraně. Spor vyvrcholil v únoru 1948 na osmém zasedání ÚV KS Albánie, kde Dzodze a Kristo opět ostře vystoupili proti Spirovi a odsoudili jeho politickou linii. Získali většinu členů ústředního výboru pro svou projugoslávskou politiku a prosadili, aby Spira a jeho přátelé byli jako „zrádci a maloburžoazní rebelové“ vyloučeni ze strany.^{22/}

Za měsíc se karta začala obracet. Korespondence mezi Stalinem a Titem posílila prosovětskou skupinu. Do jejího čela se postavili Hodža a Šehu. Ti se rozhodli zlikvidovat pro-jugoslávský kurs, jehož příznivci se v té době už marně snažili oslabit vliv sovětského tažení proti Bělehradu. Červnové zasedání Informbyra 1948 dalo Hodžovi silný podnět, který dostačoval k rozhodujícímu střetnutí se zastánci projugoslávské orientace. V září 1948 odsoudil ÚV KS Albánie projugoslávskou trockistickou frakci, vedenou Dzodzem a Kristem. Zbavili je a s nimi další stranické funkcionáře nejprve stranických a poté, 31. října, i vládních funkcí. Politickou likvidaci případu dovršil sjezd KS Albánie v listopadu 1948.^{23/}

Stranický sjezd vyřídil „případ Dzodze-Kristo“ nejen politicky a mocensky, ale potvrdil i jeho posun do trestní polohy. Oba v té době už byli ve vazbě, ale teprve 4. března 1949 je parlament zbavil poslanecké imunity, „protože jsou oba obviňováni ze spolupráce s jugoslávskými trockisty“. 12. května začal v Tiraně soudní proces s pěti vysokými funkcionáři KS Albánie a vlády – s Dzodzem, Kristem, Vasko Koletsim, Nuri Hutem a Vango Mitrojordžim. Společným jmenovatelem obžaloby bylo, že ve spojení s Jugoslávií připravovali protistátní spiknutí s cílem odtrhnout Albánii od Sovětského svazu.

Podle kusých informací o průběhu procesu doznal Dzodze spolupráci s vedoucími KS Jugoslávie a také, že hospodářské vztahy mezi Jugoslávií a Albánií měly za cíl vykořist'ovat albánské hospodářství.

10. června byl Dzodze odsouzen k trestu smrti a druhý den popraven. Ostatní byli odsouzeni k dlouholetým nuceným pracím.^{“24/}

Albánský soud s bývalým generálním tajemníkem byl první ze série velkých procesů s vysokými komunistickými funkcionáři, vyvolaných sovětsko-jugoslávským konfliktem. Hodža se na listopadovém sjezdu strany netajil tím, že albánskou komunistickou stranu zachránily před katastrofou dopisy ÚV bolševické strany. Znovu to opakuje v roce 1961.

„Naše strana v tomto období (1948–49) musela vést ostrý boj na život a na smrt proti vměšování a zběsilým útokům titovské bandy vůči naší straně a naší zemi, stejně jako proti trockistické a podvrtné činnosti Titova nástroje Koči Dzodze a jeho druhů... Pomoc v tomto boji poskytli naší straně ÚV VKS(b) a J. V. Stalin, kteří ve známých dopisech o situaci v KS Jugoslávie demaskovali před celým světem skutečnou tvář této bandy renegátů.“^{25/}

Případ Koči Dzodzeho měl však také svůj vnitropolitický, mocenský aspekt. Hodža a jeho příznivci ho využili, aby prosadili své monopolní mocenské pozice, a to odstraněním těch, kteří jim překáželi. Tato skutečnost je hlavním důvodem, proč jedině v Albánii ani po pětácti letech nerehabilitovali oběti politických procesů s komunistickými funkcionáři.

ČESKOSLOVENSKO

Dne 13. září 1948 odjel Klement Gottwald poprvé jako prezident na krátkou návštěvu Sovětského svazu. O den dříve odevzdal Arnošt Kolman *Tvorbě*, kulturně politickému týdeníku ÚV KSČ, článek s příznačným názvem *Za bolševickou sebekritiku v naší KSČ*. Jeho základním úmyslem byla výzva vedoucím funkcionářům ke kritickému a sebekritickému přehodnocení stranické politiky. Za tři dny,

15. až 16. září, se konala stranická schůze všech pracovníků ústředního komunistického sekretariátu. Na ní Kolman rozvedl svůj názor obsažený v článku pro *Tvorbu* a litoval, že nevystoupil už dřív, ale že si teprve v poslední době uvědomil, že nejde o jednotlivé chyby v uskutečňování stranické linie, nýbrž „o soustavu chyb, které mají stejný směr a stejnou příčinu“.^{26/}

Arnošt Kolman pocházel z rodiny českého úředníka, ale od roku 1915, od svých třinácti let, žil v Rusku. V roce 1918 vstoupil do bolševické strany a získal sovětské státní občanství. Pak nastoupil dráhu vědeckého pracovníka a jako matematik i filozof zastával v SSSR významné funkce ve vědeckém životě. Po druhé světové válce se vrátil do Československa, na vlastní žádost, ale i na přání představitelů komunistického exilu v Moskvě. Ti si od Kolmana slibovali posílení stranických pozic v ideologické oblasti. I v Praze se Kolman brzy prosadil ve vědeckém světě, působil jako profesor Karlovy univerzity a zároveň v ústředním komunistickém sekretariátu jako vedoucí odboru propagace. Dlouholetý Kolmanův pobyt v SSSR způsobil, že nikdy nepochopil československou realitu a dogmaticky přenášel sovětskou praxi a „sovětský marxismus“ do československých podmínek, což se projevilo zejména na počátku roku 1948, kdy v některých otázkách zastával tak radikální názory, že se odlišoval i od linie zdejšího stranického vedení. To byl ostatně i jeden z důvodů, proč byl odvolán z funkce vedoucího odboru propagace. Ve skutečnosti šlo o víc než o názorové rozdíly. Kolman své kritické výhrady sděloval sovětskému velvyslanci v Praze. Od sovětského velvyslance Silina se na jaře 1948 Slánský dozvěděl, že Kolman mu charakterizoval Komunistickou stranu Československa jako „nemarksiistickou, neleninskou a nebolševickou“. V době korespondence Stalina a Tita považovali Gottwald a Slánský Kolmanovy informace sovětskému velvyslanci za zvláště nebezpečné.^{27/}

Jak vypadala Kolmanova kritika? Ve spojitosti s nacionalistickou zradou Jugoslávie, píše, a také s pravicovým oportunistem v polské straně se musí vyvodit závěry i v Československu a provést sebekritika ve vedoucích kruzích strany, k čemuž se vedoucí činitelé nemají.

KS Československa dosud neodpovídá v mnoha směrech skutečné marxisticko-leninské straně, protože její praktické vedení (Slánský, Švermová, Gustav Bareš) správně neprovádí politickou linii vytyčenou Gottwaldem. Odklon od revoluční teorie vedl k těžkým následkům v praktické politice KSČ. Strana, jednosměrně vychovávaná v celonárodním, a ne v třídním duchu, nebyla mobilizována k ostrážitosti. Úhlavní nepřátelé lidové demokracie uprchli do imperialistické ciziny a domácí reakce znovu zdvihá hlavu. V průmyslu zakotvilo nemálo škůdců a i v zemědělství určitá část reform prospěla kulakům, místo aby posílila vesnickou chudinu. Na kulturním poli se nediferencuje inteligence, honíme se za měšťáky a málo jsme udělali pro výchovu kvalifikované inteligence.

V KSČ se objevuje antisemitismus, morální rozklad a srůstání s třídním nepřítelem. To vše logicky plyne ze ztráty marxisticko-leninské linie třídní revoluční podstaty strany a jejího praktického vedení.^{“28/}

Kolmanovo vystoupení zapadalo přesně do série kritiky, která postihla komunistické vůdce Dimitrova, Tita, Gomušku. Autor se domníval, že na řadě je Československo, a tuto mezinárodní spojitost obzvláště zdůrazňoval. Nutnost otevřené sebekritiky „praktického vedení“ vyvozoval z toho, že chyby komunistického vedení v Československu měly podle jeho mínění „stejný pravicově oportunistický ráz jako v Polsku. To nelze pokládat za náhodu, a právě proto je nutné spěchat se sebekritikou.“ Kolman počítal také s tím, že si tímto vystoupením otevře dveře ke splnění vlastních mocenských ambicí. (Nelze však potvrdit správnost tehdejší informace, podle níž měl Kolman před vystoupením rozhovory se sovětskými činiteli v ČSR.) Události se ale daly do pohybu jiným směrem a měly velmi rychlý spád.

Ještě 16. září svolal Slánský poradou členů vedení KSČ – Václava Kopeckého, Jaromíra Dolanského, Antonína Zápotockého, Gustava Bareše a Marii Švermovou. Účastníky zneklidnilo zvláště to, že Kolman vystoupil bezprostředně po Gottwaldově odjezdu do SSSR.

Dne 17. září zaslal Slánský Gottwaldovi do Sovětského svazu zprávu o rozhodnutí porady: „Všichni soudruzi jednomyslně označili

článek a vystoupení za nesprávné a frakční.“ K dopisu byla přiložena kopie Kolmanova článku a stenografický záznam z porady vedoucích funkcionářů. Kromě toho byl Gottwaldovi poslán telegram s výňatkem z Kolmanova článku v *Tvorbě* – vše v ruštině. Kolmanovi Slánský oznámil: „Z pověření předsednictva strany Ti sděluji, že Tvůj článek zaslaný *Tvorbě*, jakož i Tvoje vystoupení na závodní schůzi, považujeme za straně škodlivé, a proto jsme se rozhodli, že Tvůj článek nebude uveřejněn, a Tobě zakazujeme, abys kdekoliv veřejně vystupoval ve straně i mimo stranu s názory, které jsou v článku obsaženy.“^{29/}

20. září poslal sovětský ministr zahraničí Molotov Slánského telegram Stalinovu sekretáři Poskrebyševovi s žádostí, aby jej předal Gottwaldovi. (Slánského telegram šel diplomatickou cestou prostřednictvím sovětského ministerstva zahraničí – Gottwald trávil svůj pobyt v SSSR na Krymu, kde byl na dovolené i Stalin.)

Na 22. září večer byl Gottwald pozván k jednomu ze tří rozhovorů se Stalinem. Gottwald, který věděl, že Stalin obdržel informaci o Kolmanově vystoupení, se cítil velice nejistý. Nevylučoval možnost, že akce je podnícena Moskvou, a že se tedy už vůbec nemusí vrátit do Prahy. Šel ke Stalinovi rozrušen, a vrátil se uklidněn. Hned po návratu popisoval průběh jednání, kterému byl přítomen Berija a Poskrebyšev, svým nejbližším přátelům. Stalin chtěl prý slyšet Gottwaldův názor a poté vyslovil domněnku týkající se Kolmana: „To bude trockista,“ a Berija potvrdil: „Ano, je to starý trockista.“ Poskrebyšev byl stejného názoru a připomněl Stalinovi Kolmanovo počínání ve třicátých letech.^{30/}

Kopecský později, vycházející z Gottwaldovy zprávy, hovořil na předsednictvu ÚV KSČ v tom smyslu, že si sovětská činitelá ihned připomněli Kolmanovu dřívější činnost ve VKS(b), doporučili nejostřejší zákrok proti jeho „škůdcovské“ činnosti a vyžádali si jeho návrat do SSSR. „Soudruhu Gottwaldovi,“ řekl Kopecský, „se dostalo za jeho návštěvy v Sovětském svazu potvrzení, že nepřátelské, trockisticko-rozvratické vystoupení Arnošta Kolmana proti naší straně jest jen pokračováním jeho neblahé činnosti v SSSR.“^{31/}

24. září obdržel Slánský Gottwaldovu depeši, v níž se mu ukládalo, aby bylo Kolmanovi zakázáno rozšiřovat „protistranickou a frakční agitaci“ a postupovalo se „při tom velmi přísně“. Ještě ten den dostal Slánský vzkaz ze sovětského velvyslanectví, adresovaný ústřednímu výboru KSČ: „Kolman, který vystoupil pod praporem sebekritiky, nezasluhuje důvěry. Sovětská vláda prosí, aby byl Kolman předběžně uvězněn a předán do SSSR. Máme podklady k vážným obviněním proti Kolmanovi, k čemuž je nutné uskutečnit odpovídající šetření, jakmile bude Kolman dopraven do Moskvy.“^{32/}

25. září byl Kolman internován v jedné pražské vile, obsazené pracovníky bezpečnosti. Na jiném místě byla pod dozorem jeho žena a dcera.^{33/}

26. září poslal Kolman předsednictvu ústředního výboru rozsáhlou sebekritiku. Mimo jiné napsal: „Přemýšlel jsem o chybě, které jsem se dopustil, a zpytoval jsem své svědomí. Měl jsem ty nejlepší záměry. Neposloužil jsem však straně, nýbrž jí jen uškodil.“

JE MI TĚŽKO, SOUDRUZI, JAKO JE ČLOVĚKU, KTERÝ UMÍRÁ, KDYŽ VIDÍM, ŽE JSTE ZTRATILI KE MNĚ DŮVĚRU.

Když jste mně zakázali, abych vystupoval i mimo stranu s odsouzenými názory, a když jste mě izolovali, snad abych nenarušil tento zákaz.“

28. září byl Kolman letecky dopraven do Moskvy a brzy ráno nato tam byla odvezena i jeho žena a dcera.^{34/}

Na československé půdě byl Kolmanův případ uzavřen po Gottwaldově návratu z Krymu. Předsednictvo ÚV 4. října rozhodlo vyloučit Kolmana ze strany. Zdůvodnit tento postup připadlo opět Kopeckému. Zasadil případ do ideologických šablon, které byly právě v módě,

a vykreslil Kolmana v nejrůznějších barvách: „Kolman spekoval s tím, že Klement Gottwald odjel do SSSR, aby tam vyslechl kritiku politické linie KSČ v obdobném smyslu, jako byla kritizovaná KS Jugoslávie nebo koncepce Gomučky v Polsku. Kolman se rozhodl vystoupit urychleně, aby se ještě před návratem Klementa Gottwalda jevil jako včasný kritik (zleva) a jako povoláný pretdent na úlohu čelného činitele nového praktického vedení strany.“ A dále: „Kolman pokrytecky předstíral souhlas s linií KSČ, avšak ve skutečnosti byl proti ní již dlouho v předúnorové době. Kolman se prý již dříve vyslovoval nepřátelsky o politice KSČ a frakčně si notoval s titovci, s Djilasem, Rankovičem, Kidričem a podobnými ‚marxisty pravého typu‘, jež pokládal za pravověrné revolucionáře.“^{35/}

V Sovětském svazu měl potom Kolmanův případ svou tragickou dohru. Kolman strávil bez soudu ve vězení tři a půl roku, v únoru 1952, po zatčení Slánského, byl propuštěn. Sovětská bezpečnost ho vyslychala ohledně vedoucích funkcionářů KSČ, mezi nimiž byl i Gottwald. Kolmanova žena a dcera žily v těžkých poměrech v Uljanovsku, v místě nuceného pobytu. Jeho nevlastní syn strávil pět let v koncentračním táboře na Dálném severu. Odsoudili ho na základě násilně vynuceného přiznání za fantastický „zločin“, který byl čirým výmyslem bezpečnosti. Měl prý v úmyslu zavraždit amerického velvyslance a tím vyvolat třetí světovou válku.“^{36/}

V Kolmanově případě se vnučují dvě důležité otázky. Jedna se týká motivu. Bylo Kolmanovo vystoupení výsledkem jeho vlastní úvahy, vlastní kalkulace a touhy po vysokých funkcích, nebo za ním stál impuls některé sovětské instituce či některých funkcionářů? V případě sovětské iniciativy chybí přesné vymezení skupiny, která tu prosazovala svůj zájem. Dosavadní znalosti nepostačují na definitivní odpověď.

Druhá otázka se týká postoje sovětského vedení, konkrétně Stalina. Kdyby měli v úmyslu vyprovokovat kritiku či tažení proti československým funkcionářům, mohli k tomu Sověti využít Kolmanova vystoupení. Kdyby šlo o boj proti „pravcovému oportunistu“, dávala k tomu politika československého vedení podle tehdejších

měřítek nejméně stejné množství podnětů, kolik jich bylo v případě Gomuřkově. Pro Moskvu byl v té době hlavní jugoslávský problém a koncentrovala svůj útok proti těm, kteří „kolísali“ nebo mohli kolísat především v tomto bodě.

Československým vedením si však byla naprosto jista. Nikdo z jeho členů ani na chvíli nezapochoyboval o správnosti sovětského postupu proti Komunistické straně Jugoslávie. V Moskvě také věděli, že za dříve vyhlášeným československo-jugoslávským přátelstvím se skrýval jistý podtext: českoslovenští politici se nejednou vyslovili v tom smyslu, že se na ně Jugoslávci dívají svrchu. „Slyšeli jsme od nich jen výtky a kritiku našich poměrů (Slánský),“ nebo „Jugoslávci se k nám chovali soustavně nepřátelsky a neloajálně (Clementis).“ Stejně tak v Moskvě znali velmi kritický, až pohrdavý Titův postoj ke Gottwaldovi. Tito považoval Gottwalda za poniženého lokaje Sovětů, za politika bez vlastní vůle. Také zmíněné Gottwaldovo naléhání na rychlé Titovo odstranění utvrdilo Moskvu v přesvědčení, že Praha je v jugoslávském konfliktu jednoznačně prosovětská. Konečně, právě z Krymu přivezl Gottwald Stalinův výklad oněch částí rezoluce Informbyra o KS Jugoslávie, k nimž měl výhrady právě Gomuřka, zejména pokud šlo o kolektivizaci zemědělství.

BULHARSKO

Vedle Albánie mělo velmi úzké politické a hospodářské vztahy s Jugoslávií také Bulharsko. Představitelé obou států hovořili o budoucí federaci. Z hlediska Moskvy bylo zcela přirozené, že úder proti Bělehradu musí dopadnout i na Sofii. Sovětská místa vycházela z názoru, že snaha hlavního dirigenta bulharského hospodářství Trajčo Kostova rozvíjet sovětsko-bulharskou hospodářskou spolupráci na základě dvou rovnoprávných a suverénních partnerů je v hospodářské oblasti obdobou jugoslávského postupu v oblasti politické. A tak počáteční příprava sofijského procesu měla právě tuto ekonomickou koncepci.